

“SOQINOMA-I MUSTAXZODI NAVO” ASARINING
BADIY VA NAZARIY TAHLILI

Yo‘ldoshaliyev Xayotbek Mo‘minjon o‘g‘li

Andijon davlat pedagogika instituti

“Ijtimoiy-gumanitar fanlar va san‘at” fakulteti

“Musiqqa ta‘limi” yo‘nalishi 1-bosqich 101-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada asar yuzasidan ijro namunalarining badiiy ifodali xususiyatlari va rivojlanish tarixiga oid masalalar, asar g‘azali muallifining ijod yo‘li yoritib berilgan.

Kalit so‘zlari: g‘azallar, ijodi, shoir, lirik, navo, syujet, doston, nazm, shashmaqom, soqinoma, maqom.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы связанные с историей художественных выразительных особенностей и развитием исполнительских примеров, творческим путем автора произведения.

Ключевые слова: Газели, творчество, поэт, лирик, Навои, сюжет, эпос, назм, Шашмаком, сакинома, маком.

Annotation: This article deals with the issues of the history of artistic expressive features and development of performance samples on the work, the author's creativity.

Keywords: ghazals, creativity, poet, lyric, navo, plot, epic, nazm, shashmakom, soqinoma, makom.

Kirish.

O‘zbek xalqining ma‘naviy hamda madaniy merosi bo‘lmish ko‘p asrlardan buyon buyuk ajdodlarimizdan biz yosh avlodlargacha yetib kelayotgan kuy-ohanglar bizning qon-qonimizgacha singib ketgan desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Buyuk bobokalonlarimiz bergan ta‘rifiga ko‘ra, musiqa – inson ruhining ozuqasidir. Buyuk ajdodlarimizning o‘tmishda qilgan say harakatlari tufali, O‘zbekiston mustaqillikga ertishgach ko‘p sohalar qatori milliy san‘atimiz rivoji yo‘lida tubdan o‘zgarishlar ro‘y bera boshladi. Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017-yilning 17-noyabr kuni e‘lon qilgan “O‘zbek milliy maqom san‘atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori muhim ahamiyat kasb etadi.

Haqiqatan, maqom san‘ati o‘zining kelib chiqishi, qadimiyligi, mazmuniyligi, teranligi, milliyligi kabi yorqin sifatlari bilan ajralib turadi. Ushbu ruhiy-ma‘naviy boylikdan barcha avlodlar bahramand bolishi uchun yurtimizda yetarlicha shart-sharoitlar bor. Chunonchi, san‘at va madaniyat o‘quv yurtlarida maqom ilmini o‘rganish hamda ijro mahoratini o‘zlashtirish maqsadida qator o‘quv fanlari va ixtisoslik yo‘nalishlari ishlab chiqilgan. Bilamizki shular jumlasidan, O‘zbekiston

davlat konservatoriyasidagi magistratura bosqichi “an’anaviy xonandalik” va “an’anaviy cholg‘u ijrochiligi”, mutaxassisliklari uchun “Sharq xalqlari maqomlari” nomli ixtisoslashgan o‘quv fanlari joriy etilgan.

Soqinoma-i Mustahzod o‘zbek mumtoz musiqa san’atining bebaho durdonalaridan biri bo‘lib, Shashmaqom tizimiga mansub Navo maqomining tarkibiy qismlaridan biridir. Bu qism musiqaning murakkabligi, ohangdorligi va mazmuniy chuqurligi bilan ajralib turadi. “Soqinoma” so‘zi sharob ulashuvchi yoki xursandchilikni boshlovchi kuyni anglatib, bu orqali insonni ruhiy poklanishga, ichki dunyoni his qilishga chorlaydi. “Mustahzod” esa boyitilgan va mukammallashtirilgan shaklni ifodalaydi. Ushbu qism tasavvufiy mazmuni, chuqur lirizmi va yuksak badiiyati bilan musiqiy merosimizda muhim o‘rin tutadi.

Milliy mumtoz musiqamiz, xususan, maqomlar qadimdan o‘zining muayyan qonun-qoidalari اساسoda rivojlanib, takomillashib kelgan. Ulardagi mezonlar esa pardalar uyushmasi va uning zaminida bitilgan kuy oxanglar vobastaligi, vazn-usul tartibi bilan belgilanadi. Zero, “...har bir maqomning pardalar zamini kuy-oxanglar o‘ziga xosligida, benazirligida namoyon bo‘lsa, vazn-usul shakllarining mantiqiy almashinuvi orqali qismlar andozali katta turkumga jamlanadi”.¹

Shashmaqom – Markaziy Osiyo xalqlarining, ayniqsa o‘zbek va tojik xalq musiqasi madaniyatining bebaho yodgorligi va eng yuksak badiiy musiqiy meroslaridan biridir. “Shashmaqom” so‘zi fors tilidan olingan bo‘lib, “olti maqom” degan ma’noni anglatadi. Bu tizim o‘zida olti asosiy maqomni mujassamlashtirgan murakkab musiqa va adabiy asarlarni o‘z ichiga oladi. “Shashmaqom” quyidagi oltita asosiy maqomdan iborat:

1. Buzruk 2. Rost 3. Navo 4. Dugoh 5. Segoh 6. Iroq.²

Har bir maqom o‘ziga xos ohangdorlikka ega bo‘lib, ularning har biri bir necha qismlardan tashkil topgan. Ushbu qismlar kuy va ashula shakllarini o‘z ichiga oladi. Navo maqomi – o‘zbek milliy mumtoz musiqasida eng muhim va keng tarqalgan maqom yo‘llaridan biri bo‘lib, u “Shashmaqom” tizimining asosiy bo‘limlaridan biridir. Bu maqom ohangdorligi, keng diapazoni va chuqur hissiy ifodasi bilan ajralib turadi. “Navo” maqomi odatda lirik tuyg‘ular, sokinlik va xotirjamlik kayfiyatini ifodalaydi. Bu maqom insonning ruhiy holati va ichki dunyosini tasvirlashda juda boy imkoniyatlarga ega. Maqom ohanglari juda boy va keng diapazonga ega bo‘lib, u har xil ritmik va melodik o‘tishlar orqali rivojlanadi. “Navo” maqomining asosiy qismlari asta-sekin rivojlanadi, bu esa tinglovchida musiqiy kompozitsiyaning mantiqiy va hissiy tugallanganligini his qilishga imkon beradi. “Navo” maqomi tanbur, dutor, nay, chang kabi milliy cholg‘u asboblari, shuningdek, bastakorlik ansambllarida ijro etiladi. U ko‘pincha qo‘shiq shaklida, mumtoz shoirlarning she‘rlari bilan birga

¹ R. Yunusov. Shashmaqom taronalari xususida//Musiqi ijrochiligi va pedagogikasi masalalari. T..1999. 11-b

² Qodirov A. va boshqalar. Shashmaqom san’ati. – Toshkent: Fan, 2005.

kuylanadi. “Navo” maqomi bir necha bo‘limlardan iborat bo‘lib, ularga quyidagilar kiradi:

Bosh qism (Maqom boshlanishi): Ohangli va sekin boshlanadi.

Navo-i Muxammas: Ritmik jihatdan murakkabroq qism bo‘lib, his-tuyg‘ularning kuchayishini ifodalaydi.

Soqinoma va Mustahzod: Ushbu bo‘limlar maqomni yuqori cho‘qqiga olib chiqadi va tinglovchiga unutilmas hissiyotlar taqdim etadi.

“Soqinoma-i Mustahzod” navosi — O‘zbek mumtoz musiqa san’atida alohida ahamiyatga ega bo‘lgan maqom yo‘llaridan biridir. Bu navo “Shashmaqom” tizimiga mansub bo‘lib, Shashmaqomning Navo bo‘limida o‘ziga xos o‘rin tutadi. “Soqinoma-i Mustahzod” ko‘pincha tanbur, doira va boshqa Sharq cholg‘ulari yordamida ijro etiladi. ³Muhammadniyoz Nishotiy – Taniqli o‘zbek shoiri, liro-epik she’riyat tarraqqiyotida alohida o‘ringa ega bo‘lgan. Xorazmda 1701-yilda tug‘ildi. Ijodiy merosidan lirik she’rlari va “Husnu Dil” dostoni yetib kelgan. She’rlari “G‘azaliyot va muxammasoti Nishotiy”, “Bayozi mutafarriqa”, “Bayozi majmuasi ash’or” kabi manbalarda jamlangan. 1903-yilda Muhammad Yusuf Chokar tomonidan ko‘chirilgan devoni O‘RFSda saqlanadi. “Qushlar munozarasi” asari allegorik-majoziy harakterga ega bo‘lib, 300 misradan iborat. Lirikasi dunyoviy muhabbat mavzusida. Unda shoir o‘z kechinmalari, zamona xaqidagi fikr-mulohazalarini ifodalagan vafo, sadoqat, go‘zallik va nafosatni kuylagan. “Qushlar munozarasi”da 14 xil qushning o‘zaro bahsu munozaralari orqali o‘sha davrdagi ijtimoiy tuzumga xos illatlar, jaholat, mansabparastlik va boshqa majoziy shaklda tanqid qilingan, mehnat ahlining kamtarligi ulug‘langan. “Husnu Dil” dostoni— shoir ijodining cho‘qqisi bo‘lgan. U Sharq xalqlari orasida mashhur syujet asosida nazmda yaratilgan. Doston 15584 ta misra, 62 ta bobdan iborat. An’anaviy kirish (1—5-boblar)dan so‘ng shoir o‘zi haqida, dostonning yozilish sabablari, so‘z va uning qudrati, xamsanavislar haqida fikr yuritgan. Asosiy qism 11-bobdan boshlanadi va asar xotima bilan yakunlanadi. Yetakchi mavzusi — sevgi bo‘lib, u Husn va Dilning murakkab sarguzashtlarida o‘z aksini topgan. Aql, Ishq, Vafo, Mehr, Nomus, Himmat, Sabr, Raqib kabi obrazlarda kishilardagi muayyan xususiyatlarni ifodalagan. Doston Husn va Dilning to‘y tantanasi, ya’ni ezgulikning yomonlik ustidan g‘alabasi bilan tugaydi”. Asarda atanni sevis, xalqparvarlik, ma’rifat va adolat, mardlik, sevgi-sadoqat, yaxshi xulq-odob kabi g‘oyalar ilgari surilgan.

Soqinoma-i mustaxzodi navo

Ey moh, senga yuz jahon tasadduq,

Jon la’ling aro yagon tasadduq.

³Rajabov F. Mumtoz musiqa merosi: Shashmaqom. – Toshkent: Sharq, 2008.

Bemor esa nargisi siyohmas,
Men ojiz-u, notavon tasadduq.

Bo'lsun senga sadqa nozaninlar,
Gar yaxshiga, gar yomon tasadduq.

Qaddi-ki ravon yoritdi ko'zni,
Ko'z nuri anga ravon tasadduq.

Qildim senga o'ylakim Nishotiy,
Yo'ling uza xonumon tasadduq.

Xulosa: Soqinoma-i Mustahzod - Navo maqomi doirasidagi eng yuksak va boy qismlardan biri bo'lib, u murakkab musiqiy tuzilmasi va chuqur his-tuyg'ularni ifodalash imkoniyati bilan ajralib turadi. Ushbu asar o'zbek mumtoz musiqasi an'analarini tasdiqlovchi yodgorlik bo'lib, Navo maqomining lirizm va ruhiy teranlikka asoslangan yo'nalishini yanada chuqurlashtiradi. Navo maqomi o'zbek musiqasi va Shashmaqom tizimida alohida o'rin egallaydi. Uning tarkibidagi qismlar, jumladan, Soqinoma-i Mustahzod, nafaqat badiiy jihatdan mukammal, balki musiqiy-ma'naviy ta'sir kuchi bilan ham boydir. Bu maqom inson ruhiyatining har xil holatlarini aks ettiradi: muhabbat, sokinlik, xotirjamlik va ilohiylikka bo'lgan intilishni mahorat bilan ifoda qiladi. Soqinoma-i Mustahzod musiqiy asar sifatida tinglovchiga estetik zavq ulashish bilan birga, tasavvufiy mazmuni orqali insonni ruhiy yuksalishga chorlaydi. Bu qismning boy mazmuni va musiqiy uyg'unligi uni Shashmaqomning eng yuksak namunalariidan biriga aylantiradi. Shu sababli, Soqinoma-i Mustahzod bugungi kunda ham mumtoz musiqa ixlosmandlari tomonidan katta e'tibor bilan ijro etilib, o'rganilmoqda. Shunday qilib, Soqinoma-i Mustahzod milliy madaniy merosimizni boyitishda va avlodlarga yetkazishda muhim rol o'ynab kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qodirov A. va boshqalar. Shashmaqom san'ati. – Toshkent: Fan, 2005.
2. Rajabov F. Mumtoz musiqa merosi: Shashmaqom. – Toshkent: Sharq, 2008.
3. R. Yunusov. Shashmaqom taronalari xususida//Musiqqa ijrochiligi va pedadogikasi masalalari. T..1999. 11-b